

GEMEENTELIJKE WATERPLANNEN

kansen, tips en aanbevelingen

COLOFON

Mei 2003

Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties

Redactie: Titia Beukema (Zuid-Hollandse Milieufederatie), Moniek Vesseur (Natuur en Milieufederatie Utrecht), Maartje Thijssen en Jelka Both (Stichting Natuur en Milieu)

Grafische vormgeving: Ontwerpburo Suggestie & illusie

Foto's: Kina, Peter Melman, C.M. Menken

Druk: USPbv, Utrecht

Papier: Reviva print

Deze brochure is een product van het project Integraal Waterbeheer van het netwerk van de 12 provinciale Milieufederaties en Stichting Natuur en Milieu. U kunt meer lezen over dit project op www.waterenlandonline.nl. De milieufederaties van Zuid-Holland, Utrecht, Friesland, Overijssel, en Zeeland hebben gezamenlijk 21 gemeentelijke waterplannen beoordeeld. De ervaringen hierbij zijn de basis van deze uitgave. Naast de brochure is er een videopresentatie gemaakt van de drie gemeenten die genomineerd zijn voor onze prijs voor het beste gemeentelijk waterplan (Delft, Dordrecht en Tilburg). Deze video is gepresenteerd tijdens de prijsuitreiking op 14 mei 2003. De drie korte filmpjes zijn te downloaden op bovenstaande internetsite en de sites van de gemeenten. De video is gerealiseerd door Carillon Audiovisuele Communicatie, te Haarlem.

Meer informatie:

Maartje Thijssen, Stichting Natuur en Milieu

Donkerstraat 17, 2511 KB Utrecht

Telefoon 030 - 2393079

E-mail: m.thijssen@snm.nl

Het werk van het netwerk van Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties wordt mede mogelijk gemaakt door de Nationale Postcode Loterij

INHOUD

VOORWOORD	2
HET GEMEENTELIJK WATERPLAN	3
KWALITEIT	4
BERGING EN NATUUR	6
RUIMTELIJKE ORDENING	8
UITVOERINGSGARANTIES	10
BIJLAGE: CHECKLIST GEMEENTELIJK WATERPLAN	12
LITERATUUR	13

VOORWOORD

Sloten, boezems, rivieren, plassen, vennen en water in de grond. In iedere stad of dorp in Nederland is wel water te vinden. Water is belangrijk voor bewoners. Je kan het drinken, gebruiken in huis, landbouw of industrie, of er gewoon van genieten. Ook de natuur in en om de stad kan niet zonder voldoende schoon water. Gemeenten hebben samen met andere waterbeheerders de taak om al deze functies mogelijk te maken.

Het waterbeheer is flink versnipperd. Zowel gemeenten, waterschappen, rijk en provincies hebben taken en verantwoordelijkheden. Hierdoor ontbreekt het bij gemeenten vaak aan een integrale visie op verbetering van het watersysteem. Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties vinden het daarom positief dat steeds meer gemeenten samen met hun 'waterpartners' een gemeentelijk waterplan opstellen.

Veel gemeenten die aan de slag gaan met water ontdekken dat er veel te bereiken is. Nieuwbouwlocaties, industrieterreinen en herstructureringswijken krijgen visueel een forse impuls als water goed wordt ingepast. Natuur in sloten en langs oevers, in natte natuurgebieden en kwelgebieden, langs dijken en in uiterwaarden kan door zorgvuldig beheer en eenvoudige maatregelen hogere natuurwaarden krijgen. Maatregelen als het afkoppelen van regenwater en het aanpakken van riooloverstorten dragen bij aan verbetering van de waterkwaliteit en het tegengaan van verdroging. Water blijkt voor de gemeente vaak een goede ingang te zijn om bewoners te betrekken bij inrichtingsplannen.

Stichting Natuur en Milieu en de Milieufederaties willen het opstellen van gemeentelijke waterplannen stimuleren en waar mogelijk constructief meedenken. In 2002 hebben wij ruim twintig waterplannen beoordeeld. Op basis hiervan formuleren wij in deze brochure suggesties en aanbevelingen om de kansen te grijpen die het waterplan biedt. We hopen hiermee een nuttig hulpmiddel te bieden aan gemeenten en hun waterpartners die gezamenlijk een waterplan op (willen) stellen. Van de beoordeelde plannen zijn de waterplannen van Delft, Dordrecht Tilburg genomineerd voor onze prijs voor het beste gemeentelijk waterplan. Op 14 mei 2003 vond de prijsuitreiking plaats. De winnaar vindt u op onze internetsite: www.waterenlandonline.nl

Nico Salm Papineau, Voorzitter van het netwerk van de 12 provinciale Milieufederaties en Stichting Natuur en Milieu

HET GEMEENTELIJKE WATERPLAN

Het gemeentelijk waterplan is bedoeld om de watertaken in de gemeente op een rijtje te krijgen. Maar welke taken heeft de gemeente eigenlijk op het gebied van waterbeheer? Wettelijk gezien moet de gemeente alleen de riolering aanleggen en onderhouden. Indirect heeft de gemeente echter veel meer taken:

- In samenspraak met het waterschap wordt het beheer van watergangen geregeld: wie baggert, wie onderhoudt de oevers en op welke manier en wie betaalt dat?
- In samenspraak met het waterschap wordt het peilbeheer binnen de bebouwde kom geregeld. Als er heipalen gaan rotten, omdat er geen goed peilbeheer is geweest, wordt de gemeente aansprakelijk gesteld.
- In de startovereenkomst van het 'waterbeheer 21ste eeuw' (februari 2001) is door de VNG met andere partijen afgesproken dat er een watertoets wordt toegepast op elk ruimtelijk plan vanaf de datum van ondertekening.
- Steeds meer provincies stellen eisen aan de bestemmingsplannen vanuit hun eindverantwoordelijkheid voor de waterhuishouding. In Zuid-Holland bijvoorbeeld moet in nieuwbouwlocaties minimaal 10% van het bruto grondoppervlak uit oppervlaktewater bestaan.
- De wateropgaven van de nabije toekomst zullen ook inspanning van de gemeenten vragen. Bijvoorbeeld het voorkomen van de groeiende wateroverlast, het verbeteren van de waterkwaliteit en het oplossen van het verdrogingsprobleem.

Voor het uitvoeren van deze taken is een visie nodig waarin streefbeelden en doelstellingen zijn uitgewerkt. Om een goede uitvoering te garanderen, is het nodig om de goede randvoorwaarden te scheppen. Een overzicht van maatregelen en verantwoordelijkheden en een bestuurlijk geaccordeerd financieel plan zijn hier voorbeelden van. De visie en de uitvoeringsgaranties horen beide in het waterplan opgenomen te zijn. In de bijlage vindt u een overzicht van de onderwerpen die naar onze mening in een waterplan thuis horen. In deze brochure vindt u suggesties, aanbevelingen en kansen. Deze zijn verdeeld in vier thema's. De eerste drie thema's, kwaliteit, berging en ruimtelijke ordening gaan vooral in op de visie. Als laatste komen de uitvoeringsgaranties aanbod.

KWALITEIT

Schoon, helder water maakt de stad aantrekkelijk voor zijn inwoners: om in te zwemmen en om te genieten van kleine stukjes natuur die om het water ontstaan. De kwaliteit van het water in de stad is echter vaak nog een probleem. Baggerprogramma's en een uitgekiend oeverbeheer kunnen een grote bijdrage leveren aan het verbeteren van de waterkwaliteit. Het water houdt zich niet aan gemeentegrenzen, waardoor de stad ook bijdraagt aan de watervervuiling elders. Afstemming met andere waterbeheerders in het gebied over het voorkomen van watervervuiling is noodzakelijk. Het waterplan is hier een geschikt middel voor. Voorbeelden zijn de aanpak van diffuse bronnen en het in orde brengen van het rioolstelsel, inclusief het verminderen van de riooloverstorten.

Kansen

OEVERBEHEER

Door het uitgekiend beplanten, inzaaien en beheeren kan dankzij het zelfzuiverend vermogen van veel waterplanten de waterkwaliteit flink verbeteren. De resultaten hangen sterk af van de maai-frequentie, de maaiperiode en of het maaisel en snoeisel (grotendeels) weggehaald wordt. Scholing van gemeentemedewerkers in ecologisch beheer is een nuttige investering. Dat veel medewerkers in de praktijk ook graag hun steentje bij willen dragen, blijkt wel uit de grote belangstelling voor de bijeenkomsten over natuurlijk beheer die de milieufederaties organiseerden.

RIOLERING

De zorg voor een goede riolering is een wettelijke taak van de gemeenten. Op 1 januari 2005 moeten ook alle panden in het buitengebied aangesloten zijn op het riool of voorzien zijn van een individuele afvalwaterbehandelingsinstallatie (IBA). De manier waarop een gemeente dit aanpakt, is een belangrijk onderdeel van het waterplan. Het vergt namelijk afstemming met de provincie en het waterschap en inwoners krijgen hier rechtstreeks mee te maken.

Riooloverstorten zijn belangrijke bronnen van vervuiling voor het oppervlaktewater. Door de klimaatverandering zullen hevige stortbuien steeds vaker voorkomen, waardoor dit probleem zal verergeren. Afkoppeling van hemelwater en sanering van de bestaande overstorten dragen bij aan de oplossing.

DIFFUSE BRONNEN

De landbouw, huishoudens, scheepvaart, verkeer, bouw en soms gemeenten zelf, zorgen ervoor dat er bestrijdingsmiddelen, mest, zware metalen en andere giftige stoffen in het water terecht komen. Samen met de waterbeheerders kunnen gemeenten bijdragen aan het voorkomen van deze vervuiling. Voorbeelden zijn:

- Het eigen gebruik van chemische onkruidbestrijdingsmiddelen stopzetten;
- Afspraken maken met aannemers over het gebruik van bouwmetalen in bijvoorbeeld dakgoten en regenpijpen (zeker als het regenwater is afgekoppeld en dus rechtstreeks in de bodem of sloot verdwijnt);
- De snelheid van het verkeer beperken, waardoor de uitstoot van het verkeer vermindert;
- Innamepunten voor afvalwater van pleziervaart plaatsen in jachthavens;
- Voorlichting over mest en bestrijdingsmiddelen geven aan de land- en tuinbouw en beperking stimuleren.

BERGING EN NATUUR

Klimaatverandering zorgt er voor dat Nederland de komende tijd meer water te verwerken krijgt. Door bebouwing, het dempen van sloten en straktrekken van watergangen hebben we niet genoeg ruimte meer voor het water bij hoge waterstanden en zware regen. Ook gemeenten zullen maatregelen moeten nemen om wateroverlast te voorkomen. Hierbij liggen er kansen om deze lastige problemen aan te pakken met een positief effect voor de natuur en de inwoners. Een waterplan geeft duidelijkheid over de manier waarop de gemeente de bergingscapaciteit gaat vergroten. Locaties, waterkansenkaarten en maatregelen worden duidelijk in beeld gebracht.

Kansen

FLAUWE TALUDS

Het inrichten van natuurvriendelijke oevers met flauwe taluds heeft veel voordelen. Ten eerste verhogen de flauwe taluds de bergingscapaciteit: er kan meer water in een sloot met schuin aflopen- de oevers, dan in een sloot met rechte oevers. Daarnaast dragen de waterplanten in een goed beheerde oever bij aan het verbeteren van de waterkwaliteit. Ten slotte zal de oever nieuwe soorten, zoals watervogels aantrekken. De soortenrijk- dom maakt het water visueel zeer aantrekkelijk.

MEER OPPERVLAKTEWATER

Om wateroverlast in de toekomst te voorkomen, voorspellen deskundigen dat in het bebouwd gebied minstens 10% moet worden vrijgehouden voor water als buffer. Ook hier zijn kansen: veel mensen vinden wonen aan het water erg aantrek- kelijk, water binnen bedrijventerreinen kan in bepaalde gevallen gebruikt worden bij productie- processen en geeft het terrein meer allure.

De wateropgave kan gecombineerd worden met recreatie dicht bij huis: groen-blauwe dooradering door de stad en een groen-blauwe ring van natuur en recreatie rond de stad. Door een (stads)ecoloog te betrekken kunnen ecologische structuren en verbindingen in de stad worden gerealiseerd.

WATER VASTHOUDEN

Een basisprincipe van de beleidslijn waterbeheer 21ste eeuw is de trits vasthouden-bergen-afvoeren. Het vasthouden van regenwater in de bodem op de plek waar het valt, is ook een gemeentelijke opgave. Mogelijkheden zijn het vrijhouden van infiltratiegebieden en grondwatergestuurd peilbeheer (pas pompen als de grond geen regenwater meer op kan nemen). Hiervoor zijn afspraken tussen gemeente en waterschap nodig. Deze worden in het waterplan vastgelegd.

Flexibel peilbeheer kan niet overal: bebouwing met houten heipalen vraagt om een constant peil. Maar bij nieuwbouw en herstructurering kan de bouwtechniek worden aangepast door bijvoorbeeld kruipruimteloos te bouwen. Natuur heeft juist baat bij een flexibeler peil.

Kaart met bergingslocaties uit het waterplan van de gemeente Haarlem.

WATER BERGEN

Gemeente, waterschap en provincie zoeken samen naar plekken voor piek- en seizoensberging.

Ruimte voor piekberging is bedoeld om in geval van extreme regen het water kwijt te kunnen, zodat ergere wateroverlast voorkomen kan worden. Lage delen van de gemeente zijn hiervoor geschikt. Combinaties met natuur en recreatie of contracten met de landbouw over schadevergoedingen zijn het overwegen waard.

Seizoensberging wordt gebruikt om relatief schoon regenwater op te slaan in tijden met veel neerslag en om watertekorten in droge periodes aan te vullen. Inlaat van (vaak vervuild) water uit de boezem kan dan worden voorkomen. Gebieden voor seizoensbergen staan dus regelmatig onder water dan gebieden voor piekberging.

RUIMTELIJKE ORDENING

De kreet 'ruimte voor water' uit het waterbeheer 21ste eeuw betekent dat water een belangrijke rol hoort te spelen bij het verdelen van de ruimte en het ontwerpen van de invulling voor de ruimte. In de startovereenkomst WB21 van februari 2001, spraken het Rijk, de waterschappen, IPO en VNG met elkaar af dat er voortaan een watertoets wordt toegepast op alle ruimtelijke plannen. Op dit moment wordt gewerkt aan de wettelijke verankering van deze toets.

De watertoets houdt in dat de waterbeheerder vanaf het begin van het planproces betrokken wordt.

De visie van de waterbeheerder hoort in het ruimtelijk plan te worden opgenomen, net als de overwegingen van de gemeente als van het advies wordt afgeweken. In het gemeentelijk waterplan kunnen de uitgangspunten vastgelegd worden.

Kansen

WATERKANSENKAART

Om water voldoende ruimte te geven is het belangrijk dat de gemeente gebieden aanwijst voor natte natuur (bijvoorbeeld in kwelgebieden), infiltratie, berging/ retentie en noodoverloop. Deze gebieden worden op een waterkansenkaart weergegeven. Deze kaart is een handig hulpmiddel bij het toepassen van de watertoets, waarbij beoordeeld wordt of functies en inrichtingsplannen geen negatieve invloed hebben op het functioneren van het watersysteem.

KWALITEIT EN VERDROGING

Gebruik maken van de inrichtingsprincipes: schoon houden-scheiden-zuiveren en vasthouden-bergen-afvoeren, draagt bij aan een betere waterkwaliteit en het oplossen van verdroging. Ook het beschermen van schone kwel en het realiseren van minimaal 10% oppervlaktewater in bebouwd gebied zijn voorbeelden van ruimtelijke ingrepen die een gunstige invloed hebben op voldoende schoon water in de gemeente.

MINIMALISEREN VAN VERHARDING

De wateroverlast waar we tegenwoordig mee kampen is voor een groot deel veroorzaakt door de toenemende verharding. Het water kan niet meer gewoon de grond in zakken. Om dit probleem niet te vergroten terwijl de behoefte aan bouwen groot blijft zijn een aantal richtlijnen gewenst:

- Eerst herstructureren, dan pas nieuwbouw
- Binnenstedelijke oplossingen van bouwbehoefte hebben voorrang
- In steden liever de hoogte in
- Meervoudig ruimtegebruik

ESTHETISCHE KWALITEIT

Water is mooi om te zien. Door hiervan gebruik te maken, kan de gemeente een prettige leefomgeving creëren waarin mensen van het water kunnen genieten. Tegelijkertijd wordt zo het wateroppervlak vergroot. Voorbeelden zijn kleine maatregelen als de aanleg van fontein en cascades en grotere ingrepen als het aanleggen van landschappelijk passende waterfronten en plassen.

UITVOERINGS- GARANTIES

Visie en kennis, samenwerking en een integrale aanpak zijn noodzakelijk voor het formuleren van goed beleid.

Om de gestelde doelen ook daadwerkelijk te halen moeten de opstellers van het plan een aantal voorwaarden scheppen. Zo is bijvoorbeeld een bestuurlijk afgekaart financieel plan onmisbaar. Een waterplan kan pas op zijn waarde geschat worden als deze uitvoeringsgaranties beschreven zijn. Hiernaast zijn deze voorwaarden op een rijtje gezet

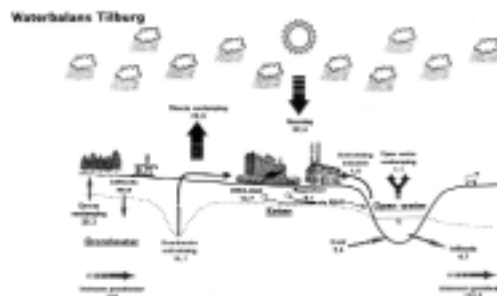
INFORMATIE

Voor een geslaagde uitvoering aan het eind, moet in het begin van het planproces voldoende informatie over het watersysteem en de waterketen beschikbaar zijn. Door de beginsituatie, streef-beelden en knelpunten in beeld te brengen kunnen effectieve maatregelen geformuleerd worden. Te denken valt onder andere aan informatie over waterkwaliteit, grondwaterstromen, overstromings-frequenties, staat van het rioolstelsel en gegevens over bestaande en gewenste natuurwaarden en ecologische systemen. Kennis is over het algemeen in beperkte mate of verspreid aanwezig. Vaak is er bij natuurgroepen nuttige informatie te vinden over de plaatselijke situatie.

PLANNING EN TAAKVERDELING

Het waterbeheer heeft meestal een uitvoerings- en een beheersfase die meerdere jaren in beslag neemt. Een duidelijke planning en taakverdeling in het waterplan is daarom onmisbaar. Een overzicht van een concreet maatregelenpakket, inclusief de verantwoordelijke diensten voor de uitvoering, maakt het waterplan een echt gebruiksdocument. Belangrijk is te bekijken of aanvullende scholing nodig is voor de uitvoering. Daarnaast wordt de kans van slagen van de uitvoering vergroot als de verantwoordelijken voor de uitvoering in het planproces worden betrokken.

Waterbalans uit het waterstructuurplan van de gemeente Tilburg

Verantwoordelijkheden

In het waterplan worden de volgende verantwoordelijkheden vermeld:
- de gemeente
- de provincie
- de waterschap
- de landbouwer
- de horeca

Het waterplan van de gemeente Den Haag heeft een apart hoofdstuk over verantwoordelijkheden

DEKKING

Zonder voldoende middelen en menskracht zal geen plan, hoe goed doordacht ook, zijn doel bereiken. Een financiële paragraaf kan dan ook niet ontbreken in het waterplan. Het financiële plan is meerjarig en geeft de verantwoordelijkheid weer van de verschillende partijen: gemeente, waterschap, provincie en mogelijk derden. De financiële verantwoordelijkheid is afhankelijk van de taken. Zo kan een projectontwikkelaar via een exploitatieovereenkomst verantwoordelijk worden gesteld voor de inrichting, maar het beheer moet opgenomen worden in de gemeentebegroting. Het financiële plan wordt door de verantwoordelijke partijen op bestuurlijk niveau vastgesteld.

DRAAGVLAK

Draagvlak onder de bewoners is een factor van belang voor een succesvolle uitvoering. Bewoners, bijvoorbeeld georganiseerd in actieve natuurgroepen, hengelsportverenigingen of wijkverenigingen, brengen ervaring en locatiekennis in. Ook belangengroepen zoals landbouw of horeca kunnen gevraagd worden ideeën aan te dragen.

DOORVERTALING

Het waterplan is niet het enige gemeentelijke beleidsplan. Om uitvoering van de maatregelen te garanderen is afstemming en doorvertaling nodig in aanverwante plannen zoals het groenbeleid, de bestemmingsplannen, het rioleringsplan, de begroting van de plantsoendienst enzovoorts. Let er op dat het waterplan zelfstandig leesbaar blijft. Verwijzingen naar andere plannen zonder kort de inhoud en samenhang weer te geven, verminderen de integratie van de plannen én de leesbaarheid van het waterplan.

MONITORING

Worden de doelen uit het waterplan ook werkelijk behaald? Deze vraag kan alleen beantwoord worden als activiteiten en effecten gemonitord worden. Met behulp van monitoringsgegevens kunnen activiteiten bijgesteld worden, indien nodig. In het waterplan worden evaluatiemomenten vastgelegd.

BIJLAGE CHECKLIST GEMEENTELIJKE WATERPLANNEN

THEMA WATERKWALITEIT	AANWEZIG
1. Rioloverstorten voorkomen	
2. Vervangen gemengd stelsel	
3. Afkoppelen hemelwater bij nieuwbouw en herstructureren	
4. Afkoppelen hemelwater bij de bestaande voorraad (lange termijn planning)	
5. Aanpak niet-aangesloten planden gericht op 1-1-2005	
6. Diffuse bronnen: stopzetting gebruik bestrijdingsmiddelen en uitlogende metalen zink, lood en koper	
7. Baggeren en saneren waterbodems	
8. Vergroten zelfzuiverend vermogen oevervegetaties	
9. Minimaliseren inlaten gebiedsvreemd water	
10. Maatregelen ter bevordering van de circulatie	
THEMA BERGING EN NATUUR	
11. Inrichting en beheer natuurvriendelijke oevers, flauwe taluds	
12. Behoud en inrichting (nieuwe) natte natuur	
13. Flexibel, grondwatergestuurd peilbeheer, gericht op combinatie berging en vermindering inlaat gebiedsvreemd water	
14. Aanpak verdrogingsoorzaken	
15. Aanwijzen lage delen voor piekberging, seizoensberging en noodoverloop	
16. Vergroten % oppervlakte water, minimaal 10% in stedelijk gebied	
17. Verbreden boezems, verruimen rivierbochten en uiterwaarden	
18. Vermindering verharding door concentratie en meervoudig ruimtegebruik	
19. Locatie functies op basis van functiegeschiktheidskaart van waterkansenkaart	
20. Verbeteren/beschermen en vrijhouden infiltratiegebieden	
21. Inventarisatie natuurwaarden en beschermingsmaatregelen	
THEMA RUIMTELIJKE ORDENING	
22. Watertoets bij elk ruimtelijk plan	
23. Water inpassen bij nieuwbouw en herstructureren van woonwijken en bedrijfsterreinen	
24. Inrichtingsprincipes: van schoon naar vuil, schoon houden-scheiden-zuiveren, vasthouden-bergen-afvoeren, vasthouden-bergen-aanvoeren	
25. Pilots, experimenten of nieuwe methoden gericht op duurzaam watersysteem	
26. Geen verslechtering van watersysteem bij ruimtelijke ingrepen (stand-still principe), anders compensatiemaatregelen elders	
27. Bestemmingsplannen en stedenbouwkundige ontwerpen vanuit de lagenbenadering	
28. Visueel gebruik van water: fonteinen, cascades, bovengrondsafvoeren hemelwater	
29. Aanwijzen locaties voor natte natuur (kwel), infiltratie, berging, noodoverloop	
THEMA UITVOERINGSGARANTIES	
30. Meerjaren begroting en verdeelsleutel financiers	
31. Planning, taakverdeling en scholing uitvoerend personeel en derden	
32. Aansluiting overige gemeentelijke plannen	
33. Organiseren draagvlak en commitment tijdens planproces en uitvoering	
34. Inventarisatie en inpassing van lokale wensen	
35. Gegevens en onderzoek aan het begin van het planproces van geohydrologische gegevens, stroomanalyses, waterbalans	
36. Monitoren en evaluatie	

LITERATUUR

Deze literatuurlijst bevat interessante achtergrondliteratuur. Het is niet de bedoeling een compleet overzicht te geven.

■ *'Het aanslaan van de watertoets.'*

Stichting Reinwater, Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties. Februari 2003.

■ *'Leven met schoon water. Niet wachten, maar liften.'*

Stichting Natuur en Milieu en de 12 provinciale Milieufederaties. Februari 2003.

■ *Beleidsnota Stedelijk Water, van last naar lust.*

Werkgroep Stedelijk Water Brabant. Maart 2002.

■ *Water is Overal.*

Nadere uitwerking van de rapporten Water centraal en Samenwerking in de keten. Unie van Waterschappen. Februari 2001.

■ *Leve(n) de Stadswateren, werken aan water in de stad.*

STOWA. Februari 2000.

■ *Stedelijk Grondwater in een ander daglicht, kansen van een actief grondwaterbeheer.*

NVA, Rijkswaterstaat, Iwaco. October 2000.

■ *Handboek Stedelijke Waterplannen.*

Zuiveringsschap Hollandse Eilanden en Waarden. September 1999.

■ *Minder blauw op straat?*

Advies VROMraad over regionaal waterbeheer en ruimtelijke ordening in de 21ste eeuw.

■ *Waterdocumenten per gemeenten.*

Waterschap Regge en Dinkel heeft voor elke gemeenten een waterdocument gemaakt. Hiermee kunnen gemeenten eigen invulling van gemeentelijk waterplan en ruimtelijke ordening snel realiseren.

■ de 12 provinciale **Milieufederaties**

Stichting **Natuur en Milieu**

